

Περίληψη: Σε λογοτεχνικά κείμενα για παιδιά εξετάζεται η απεικόνιση της μαύρης γυναίκας υπό το πρίσμα δύο θεωριών: της μετααποικιοκρατικής που καταπιάνεται με ζητήματα φυλετικής/ πολιτισμικής διαφοράς και της φεμινιστικής για τις έμφυλες διαφορές. Η σχετική βιβλιογραφία τεκμηριώνει την άποψη ότι η λογοτεχνία που γράφεται από μαύρες γυναίκες συγγραφείς και κυρίως αναπαριστά μαύρες γυναίκες δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο μέσα από αυτή τη διπλή οπτική που παραπέμπει τόσο στο χρώμα/ φυλή όσο και στο φύλο. Η μελέτη αυτής της λογοτεχνίας για τα μικρά παιδιά αναδεικνύει κοινούς τόπους που είναι η εμφανής σχέση των γυναικών με την παράδοση, η προσφορά στους άλλους και η ανάγκη για ελευθερία.

Η Μαύρη Γυναίκα στη σύγχρονη λογοτεχνία για παιδιά

Μένη Κανατσούλη,
Καθηγήτρια

Τμήμα Επιστημών Αγωγής και Εκπαίδευσης, ΑΠΘ

Ήδη στον τίτλο του άρθρου μου εγγράφεται μια διπλή διαφορά, η έμφυλη και η φυλετική, ή για να γίνω πιο συγκεκριμένη, υπάρχει ένας λανθάνων υπαινιγμός για μια διπλή περιθωριοποίηση, της μαύρης (και) γυναίκας και γι' αυτήν ακριβώς προτίθεται να μιλήσω. Το πλαίσιο που εκ των πραγμάτων θα κινηθώ είναι αυτό που εμπεριέχει την πολιτισμική/ φυλετική διαφορά και που πλέον εντάσσεται ευρύτερα στην μετααποικιακή θεωρία της λογοτεχνίας, καθώς επίσης και αυτό της φεμινιστικής λογοτεχνικής κριτικής. Στο σημείο που διασταυρώνονται οι δύο αυτές θεωρητικές προσεγγίσεις φωτίζεται, κατά κάποιον τρόπο ελπίζω, η παρουσία της μαύρης γυναίκας στη λογοτεχνία για παιδιά. Βέβαια, για λόγους που αφορούν τη δυσκολία πρόσβασης σε μια λογοτεχνία που έχει ελάχιστα μεταφραστεί στα ελληνικά, θα περιορίσω την άντληση των παραδειγμάτων μου σε έναν μικρό, αλλά ενδεικτικό αριθμό βιβλίων.

Μια 'μετααποικιακή' ('postcolonial') θεώρηση της λογοτεχνίας αναφέρεται στην αυτοσυνείδηση των λαών που αποκτούν για την ιστορία τους, τον πολιτισμό τους και την ταυτότητά τους που διαφέρουν μεν, αλλά έχουν την ίδια σημασία με την ιστορία, τον πολιτισμό και την ταυτότητα των αποικιοκρατών «κυρίων» τους. Ουσιαστικά η θεώρηση αυτή βρίσκεται στον αντίποδα της αποικιοκρατικής, με την οποία εννοούμε τη δράση μιας ομάδας λαών που έχει προνόμια και ασκεί εξουσία σε βάρος άλλων ομάδων λαών (McGillis, 2000: XXII-XXIII). Κατά συνέπεια, ένας θεωρητικός ή κριτικός της λογοτεχνίας που υιοθετεί μια μετααποικιακή οπτική ουσιαστικά τοποθετείται σε μια θέση αμφισβήτησης ή αναθεώρησης των κειμένων που έχουν ήδη κανονικοποιηθεί. Αυτό σημαίνει ότι μέσα από μια μετααποικιακή οπτική, κείμενα -πιθανόν πολλά εκ των οποίων να έχουν καθιερωθεί ως κλασικά στη λογοτεχνία για παιδιά- μπορεί να τεθούν υπό αμφισβήτηση ως προς το περιεχόμενό τους, ακριβώς γιατί αυτό παραθέτει εικόνες άλλων λαών, των εγχρώμων, που έχουν προκύψει από μια αποικιοκρατική αντίληψη.

Είναι πολυσυζητημένες οι στερεοτυπίες στην απεικόνιση των εγχρώμων και των πολιτισμικών επιλογών τους: γελοιοποιούνται για την έλλειψη της υψηλής δυτικής τεχνολογίας, γιατί εφαρμόζουν ιατρικές πρακτικές που δεν συνάδουν με την προηγμένη δυτική ιατρική, ειδικά οι Αφρικανοί κατηγορούνται συνολικά για διαφθορά και αντι-οικολογική πολιτική, υπερτονίζεται η αναφορά στο χρώμα του δέρματός τους, η πνευματικότητά τους και η θρησκευτικότητα τους θεωρούνται κατώτερες των Δυτικών κ.λπ. (Amadu Maddy & MacCann, 2002: 92). Βέβαια, μάλλον θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο στερεοτυπικός τρόπος αντιμετώπισης των εγχρώμων έχει αρχίσει να αλλάζει, ενώ τίθεται πια υπό αμφισβήτηση ότι ο μόνος κώδικας πολιτισμού είναι αυτός των λευκών αποικιοκρατών. Παρόλα αυτά οι καταβολές του αποικιοκρατικού παρελθόντος εξακολουθούν έστω και ασθενικά να διατρέχουν τις λογοτεχνικές αφηγήσεις. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Shaobo Xie, η πρόωθηση των μετααποικιακών αφηγήσεων συμπίπτει με μια σύνθετη ιστορική στιγμή. Από τη μια, ο κόσμος αλλάζει και χαρακτηρίζεται από μια αυξανόμενη ανοχή και κατανόηση της φυλετικής και πολιτισμικής διαφοράς, από την άλλη όμως αντικαθρεφτίζεται ένας κόσμος εμποτισμένος με ιμπεριαλιστικές ιδέες, στερεότυπα και τις συναφείς αφηγήσεις. Για την ακρίβεια, το «μετααποικιακό» δεν σημαίνει το παρελθόν της αποικιοκρατίας, αλλά το αποικιοκρατικό παρελθόν που παραμένει ζωντανό, μολονότι αμφισβητούμενο και υπό κριτική (Xie, 2000: 1-2).

Παράλληλα με τις αναθεωρητικές απόψεις σχετικά με την πολιτισμική διαφορά που έχουν σημασία για μια πιο ολοκληρωμένη θεώρηση της μαύρης γυναίκας, αναπτύσσονται και οι απόψεις σχετικά με την έμφυλη διαφορά. Οι πολύ πιο διαδεδομένες, διαθεματικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις της φεμινιστικής κριτικής της λογοτεχνίας έχουν φέρει στο προσκήνιο ζητήματα διαφοράς των δυο φύλων, αλλά κυρίως αφηγήσεις με προβολή των πατριαρχικών αξιών που υποτιμούν το θήλυ και την κουλτούρα του, που διαχωρίζουν τον κόσμο σε αρσενικό και θηλυκό, εξουσιαστικό και εξουσιαζόμενο, ενεργητικό και σιωπηλό, ανώτερο και κατώτερο.

Το άρθρο της Barbara Smith, «Toward a Black Feminist Criticism», θέτει βασικά ζητήματα αναφορικά με το είδος της λογοτεχνίας που αναφέρεται σε μαύρες γυναίκες και γράφεται από μαύρες γυναίκες συγγραφείς. Η Smith κάνει λόγο για τη 'Μαύρη Φεμινιστική Κριτική' της λογοτεχνίας η οποία δεν υφίσταται ακόμη, πιστεύει όμως ότι έχει μεγάλη σημασία ένα βιώσιμο, αυτόνομο κίνημα μαύρων φεμινιστριών που θα διερευνήσει τις λογοτεχνικές απεικονίσεις μαύρων γυναικών και τη δημιουργία τέχνης συνειδητοποιημένων μαύρων γυναικών. Είναι γεγονός ότι ένα κίνημα μαύρου φεμινισμού ξεκίνησε αργότερα από το φεμινιστικό κίνημα

λευκών γυναικών και ως εκ τούτου δεν έχει προχωρήσει παρά ελάχιστα η εξερεύνηση των 'τόπων', της θεματικής της μαύρης γυναικείας λογοτεχνίας (Smith, 1985: 169).

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι μαύρες γυναίκες συγγραφείς και δημιουργοί είναι ότι η λογοτεχνία τους, όταν μελετάται, εξετάζεται ως μέρος της μαύρης λογοτεχνίας και όταν οι λευκές φεμινίστριες ασχολούνται με τα έργα μαύρων γυναικών δεν είναι καλά εξοπλισμένες για να αντιμετωπίσουν τη ρατσιστική πολιτική σε βάρος τους. Το αίτημα λοιπόν για μια φεμινιστική κριτική της μαύρης γυναικείας λογοτεχνίας είναι η προσέγγισή της να συμπεριλαμβάνει και την πολιτική περί φύλου και την πολιτική περί φυλών και τάξεων.

Η Smith εύστοχα αναφέρεται στο πόσο ανίδεες ή ξένες είναι οι λευκές φεμινίστριες κριτικοί με τη μαύρη γυναικεία λογοτεχνία. Η Sara Blackburn, γνωστή φεμινίστρια κριτικός, υποστηρίζει ότι η Τόνι Μόρισον θα αποδείξει πόσο καλή συγγραφέας είναι όταν ξεπεράσει την κατηγοριοποίησή της ως μαύρη γυναίκα συγγραφέας και κερδίσει τη θέση της ανάμεσα στις πιο σοβαρές και ταλαντούχες Αμερικανίδες μυθιστοριογράφους. Αυτό που πιστεύει η Smith ότι διαφαίνεται στην κριτική της Blackburn είναι το ότι η Μόρισον εμπνέεται από τη ζωή των μαύρων γυναικών και με αυτήν τροφοδοτεί τα βιβλία της, της στερεί την ευρύτερη αναγνώριση. Και η Showalter, μια από τις σημαντικότερες θεωρητικούς της φεμινιστικής κριτικής της λογοτεχνίας στον ακαδημαϊκό χώρο, σύμφωνα με τη Smith, ουσιαστικά αγνοεί την ύπαρξη μαύρης γυναικείας λογοτεχνίας. Για τη Showalter, γυναικεία ταυτότητα και μαύρη ταυτότητα αλληλοαποκλείονται, καθώς θεωρεί απλώς τη μαύρη γυναικεία γραφή μια υποκοιλούρα, μια υποκατηγορία στην γενικότερη, αυτή της φεμινιστικής λογοτεχνίας (Smith, 1985: 172). Η Smith υποστηρίζει ότι η καταπίεση που υφίστανται οι μαύρες γυναίκες είναι τελείως διαφορετική από αυτή των λευκών γυναικών και γι' αυτό το λόγο οι τελευταίες αδυνατούν να συλλάβουν τη μαύρη γυναικεία λογοτεχνία.

Όχι μόνον, λοιπόν, οι λευκές φεμινίστριες δεν κατανοούν ή δεν γνωρίζουν τη λογοτεχνία αυτή, αλλά και οι μαύροι άντρες κριτικοί αδυνατούν να συλλάβουν ότι η εμπειρία των μαύρων γυναικών, έτσι όπως αποτυπώνεται στη λογοτεχνία τους, μπορεί να κατανοηθεί μόνον εάν διαβαστεί με όρους σεξιστικής όσο και ρατσιστικής καταπίεσης. Επί παραδείγματι, το δέσιμο μεταξύ των μαύρων γυναικών και η αλληλεγγύη τους, η δυναμική τους θέση στη λογοτεχνική πλοκή, καθώς επίσης η σχέση τους με την παράδοση (εργασίες πλανόδιων πωλητριών, φαρμακευτική με βότανα κ.λπ.) αποτελούν κοινές θεματικές των μαύρων λογοτεχνιδών, κοινούς τόπους μιας θεματογραφίας που πρέπει να διαβαστεί ως ότι συνιστά μια λογοτεχνική συνέχεια και ότι δημιουργεί μια λογοτεχνική παράδοση.

Αυτά που αποτυπώνει πρώιμα η Smith, εξακολουθούν να απασχολούν πολλές μεταγενέστερες μαύρες φεμινίστριες κριτικούς οι οποίες συχνά αντιμετωπίζουν δίβουλες το φεμινιστικό κίνημα, σε σχέση τουλάχιστον με τις δικές τους εμπειρίες. Στην προσπάθειά τους να αναζητήσουν ένα πλαίσιο για να εντάξουν το δικό τους τρόπο βίωσης της πραγματικότητας προτείνουν τον όρο 'womanist', εννοώντας τη μαύρη φεμινίστρια ή την έγχρωμη φεμινίστρια, γενικότερα. Αυτό σημαίνει τη γυναίκα που, ανάμεσα σε πολλά άλλα, με τόλμη έχει δεσμευθεί στην υπηρεσία της επιβίωσης και της υποστήριξης όλων των ανθρώπων, ανδρών και γυναικών. Με άλλα λόγια, η 'θεραπεία' των άλλων, η ολοκληρωτική υπηρεσία προς αυτούς σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο αποτελούν τα κλειδιά αυτής της φιλοσοφίας (Yenika-Agbaw, 2002: 125). Μολονότι, μια τέτοια φιλοσοφία μπορεί πράγματι να αποτελέσει ένα αναγνωριστικό σημείο σε έργα μαύρων γυναικών συγγραφέων και των ηρώιδων τους, εν τούτοις εύλογα προκύπτει η αντίδραση, ότι δηλαδή δεν είναι ευθύνη και καθήκον μόνον των γυναικών να θεραπεύουν την κοινότητα, ακόμη και αν έτσι αναζωπυρώνεται και διατηρείται μια εδραιωμένη στο παρελθόν μαύρη (αφρικανική) παράδοση.

Αν και φαίνεται να οικειοποιούμαι μια απλουστευτική και ισοπεδωτική στρατηγική στην προσπάθειά μου να ορίσω τη λογοτεχνία που αναφέρεται στη μαύρη γυναίκα, θα αποπειραθώ, για να γίνω πιο κατανοητή, να εξάγω κάποια βασικά συμπεράσματα που την καθορίζουν. Μολονότι η Smith ακόμη αναζητεί τα βασικά γνωρίσματα και έχει υπόψη της την αφροαμερικανική λογοτεχνία και η Yenika-Agbaw, ως μεταγενέστερη, έχει βρει τα βασικά της σημεία για να την ορίσει και να την διαφοροποιήσει, έχοντας όμως υπόψη της κυρίως την αφρικανική λογοτεχνία, αναδεικνύεται μια άτυπη συμφωνία ανάμεσα στις δύο για τον προσδιορισμό της μαύρης γυναικείας λογοτεχνίας: βασίζεται πολύ στην ανάγκη της συναδέλφωσης και προσφοράς, ενώ τα παραδοσιακά ήθη είναι βαθιά ριζωμένα μέσα της.

Αυτό όμως που διαφοροποιεί την κριτική της δεύτερης από της Smith είναι ότι η Yenika-Agbaw είναι πολύ πιο κριτική με το είδος της παράδοσης που έχει κατασταλάξει και εγγράφεται πια στις αφηγήσεις για τη μαύρη γυναίκα, παράδοση που για την Smith δεν είναι ακόμη πολύ ξεκάθαρη και τίθεται υπό αναζήτηση. Μολονότι κάποιες παραδοσιακές πρακτικές αποτέλεσαν πραγματικούς δεσμούς ύπαρξης και επιβίωσης για γενεές Αφρικανών, πολλές από αυτές, παρά την πολιτισμική τους βαρύτητα, θα πρέπει να επαναξιολογηθούν. Ιδιαίτερα αυτές που αφορούν τις γυναίκες. Επί παραδείγματι, η Yenika-Agbaw σχολιάζει ότι πολλές παροιμίες υποτιμούν τις γυναίκες και, όσο και αν οι παροιμίες αποτελούν το καταστάλαγμα της συλλογικής σοφίας, η διατήρηση τέτοιων απόψεων δεν αποσκοπεί σε μια «υποστήριξη όλων των ανθρώπων, ανδρών και γυναικών» (Yenika-Agbaw, 2005: 23), για να επικαλεστούμε αυτά που ειπώθηκαν παραπάνω για την womanist.

Θα ξεκινήσω με δύο βιβλία ορόσημα, κατά την άποψή μου, στη γυναικεία μαύρη λογοτεχνία που απευθύνεται σε εφήβους και ενήλικους. Το Ξέρω γιατί κελαηδάει το πουλί στο κλουβί της Μάγια Αγγέλου (Maya Angelou) και το Sula της Τόνι Μόρισον (Tony Morrison). Η πρώτη, λιγότερο γνωστή στην Ελλάδα από τη δεύτερη, τη βραβευμένη με Νόμπελ Μόρισον, είναι στην πατρίδα της, τις ΗΠΑ, πολύ γνωστή και για την πολύπλευρη

καλλιτεχνική προσωπικότητά της, αλλά και για την ενεργή συμμετοχή της στο Κίνημα των μαύρων, στο πλευρό του Μάρτιν Λούθερ Κινγκ.

Το Ξέρω γιατί κελαηδάει το πουλί στο κλουβί περιέχει πολλά αυτοβιογραφικά στοιχεία από τη ζωή της Αγγέλου, όπως το χωρισμό των γονιών της, τη δυναμική μητέρα της και τη δυναμική γιαγιά της, στο πλευρό των οποίων μεγάλωσε, αλλά και το βιασμό της σε ηλικία 8 χρονών, που στο βιβλίο αναφέρεται ότι έγινε από τον τότε ερωτικό σύντροφο της μητέρας της. Το βιβλίο είναι ένα οδοιπορικό σε μια δύσκολη παιδική ηλικία με πολλά συναισθήματα από την πλευρά της μικρής Μάγια, με τον κλονισμό της για το οδυνηρό συμβάν του βιασμού, με την επώδυνη αναζήτηση ταυτότητας –ερωτικής και γυναικείας– κατά την εφηβεία της. Και όλα αυτά συμβαίνουν με φόντο μια κοινωνία γεμάτη φυλετικές διακρίσεις και ρατσιστικά στερεότυπα για τη μαύρη φυλή.

Όλα τα θέματα που προβάλλονται στο βιβλίο τίθενται από μια καθαρά γυναικεία σκοπιά, βέβαια πάντα στο πλαίσιο μια κοινωνικής ομάδας που είναι αμιγώς μαύρη. Οι γυναίκες της ζωής της Μάγια ξεχωρίζουν για την αποφασιστικότητά τους και την εξουσιαστική τους θέληση. Ιδιαίτερα η μητέρα της, παρουσιάζεται ως μια πολύ ευχάριστη και ζωντανή γυναίκα, ανεξάρτητη, να καπνίζει, να βρίζει και να δημιουργεί ελεύθερες ερωτικές σχέσεις, αλλά που δεν διστάζει να πυροβολεί η ίδια τους κακούς συνεργάτες της, ενώ, όταν μαθαίνει το οδυνηρό συμβάν στη ζωή της κόρης της, αποφασιστικά και χωρίς δεύτερη σκέψη κανονίζει την τιμωρία (και φόντο) του βιαστή. Στο βιβλίο αυτό οι άντρες είναι σχεδόν ανύπαρκτοι, αλλά και όταν υπάρχουν ανάγονται σε υποκείμενα προς χειρισμό από τις μαύρες γυναίκες που τους εξουσιάζουν. Το δέσιμο των γυναικών και η αλληλοϋποστήριξη εμφανίζεται σε μια μητρογραμμική σειρά, από γιαγιά σε μητέρα και από μητέρα σε κόρη.

Προς το τέλος του βιβλίου, η Μάγια, έφηβη πια, μετά μια πολύπαθη παιδική ηλικία και με χαμένη την παιδικότητά της, αναζητά τον εαυτό της, αναρωτιέται για το είδος και την ομαλότητα της σεξουαλικότητάς της, δημιουργεί χωρίς αίσθημα μια ευκαιριακή σχέση με έναν νεαρό, η οποία θα καταλήξει στο να της χαρίσει ένα παιδί. Η Μάγια, όπως οι συνομήλικές της λευκές και μαύρες, αγωνίζεται να βρει τον εαυτό της, πειραματίζεται, ωριμάζει με τη γέννηση του παιδιού της, αλλά ως έφηβη μαύρη μαθαίνει να ζει σε έναν κόσμο ρατσιστικό και δύσκολο, που δεν της χαρίζεται και που δεν τη βοηθά. Μολονότι η σκληρότητα και ενίοτε ο κυνισμός διατρέχουν το βιβλίο –η αγαπημένη φράση της μητέρας της είναι: «Η συμπάθεια βρίσκεται κοντά στα σκατά στο λεξικό και η εγώ ούτε να διαβάζω δεν ξέρω» (Αγγέλου, 1991: 259)– ο αναγνώστης μένει με την αίσθηση μιας σειράς γυναικών που πάλλονται από ιδιαίτερες ευαισθησίες, ευαισθησίες που ηγάζονται από τη μητρότητα, αλλά και που αποτελούν παραδείγματα μιας βιωματικής αντίληψης της ζωής και της πραγματικότητας και με μια δική τους στιβαρή ηθική. Και πάλι η φράση της μητέρας, με την οποία και κλείνει το βιβλίο «Δεν είναι ανάγκη να σκεφτείς για να κάνεις το σωστό. Αν είναι να κάνεις το σωστό, κάνε το, χωρίς να σκέφτεσαι» (Αγγέλου, 1991: 357).

Η Sula οργανώνεται εξολοκλήρου επάνω στη βαθιά, παθιασμένη φιλία δύο μαύρων κοριτσιών, της Σούλα και της Νελ. Μια παιδική φιλία που θεμελιώθηκε έντονα στην αλληλεγγύη, στη μαχητική υπεράσπιση κυρίως της Νελ από τη Σούλα, απέναντι στις ρατσιστικές προσβολές που δεχόταν η Νελ από λευκούς νεαρούς. Όταν η Σούλα, μετά από φυγή χρόνων, θα επιστρέψει ως νεαρή ενήλικη στον τόπο της παιδικής της ηλικίας, θα προκαλέσει με την ακρότητα της ζωής της. Σκληρή, ελεύθερη και ανεξάρτητη μετά μανίας, κυνηγός ερωτικών περιπετειών, ακόμη και με λευκούς άνδρες –κάτι έντονα παραβατικό για τους ομόφυλους της– προκλητική, θαρραλέα, δυναμική αλλά και μόνη. Στην παιδική της φίλη, Νελ, που τη διέψευσε καθώς αξιολογεί ότι εξελίχθηκε σε μια ισοπεδωμένη, άτονη και απαθή σύζυγο, θα συμπεριφερθεί το ίδιο ακραία: συνάπτοντας ερωτική σχέση με τον άνδρα της. Ή μήπως αυτή της η πράξη εντάσσεται σε μια άλλη, διαφορετική λογική που θεωρεί ως την υπέρτατη ένδειξη ελευθερίας και αγάπης το να μοιραστεί με την αγαπημένη της φίλη το σύντροφο που αγαπά;

Στο βιβλίο επανέρχονται οι κοινοί τόποι της μαύρης φεμινιστικής λογοτεχνίας: η δυναμική γυναίκα, υποστηρικτική προς τους άλλους, εδώ στη φιλία, ελεύθερη και αντισυμβατική, όμως στην ιστορία αυτή υπεισέρχεται μια ακόμη παράμετρος που την επισημαίνει εύστοχα η Smith. Κάνει λόγο για ένα είδος λεσβιακού έρωτα, όχι με την έννοια ότι υπάρχει ερωτική σχέση μεταξύ των δύο γυναικείων χαρακτήρων, αλλά ότι έχουν μια βαθιά, σχεδόν παθολογική αγάπη μεταξύ τους. Παρά τις εμφανείς ετεροφυλοφιλικές σχέσεις και των δύο γυναικών, η Μόρισον έχει μια πολύ κριτική στάση απέναντι στις ετεροσεξουαλικές συμβάσεις των σχέσεων αντρών-γυναικών, του γάμου και της οικογένειας. Ουσιαστικά, υποστηρίζει η Smith, η Μόρισον, συνειδητά ή όχι, συνδέει το λεσβιασμό και το φεμινισμό με την αυτονομία των μαύρων γυναικών και την επίδραση στη ζωή τους (Smith, 1985: 175).

Από τα παιδικά βιβλία επέλεξα να παρουσιάσω τέσσερα, για διαφορετικό λόγο το καθένα. Το Minty του Alan Schroeder με τη μεγαλειώδη εικονογράφηση του Jerry Pinkey αποτελεί μια μυθολογική βιογραφία της Harriet Tubman, μιας θαρραλέας και ηρωικής μαύρης γυναίκας που βοήθησε εκατοντάδες σκλάβους να δραπέτεύσουν τα χρόνια της δουλείας μέσω των σιδηροδρόμων. Αυτό που χαρακτηρίζει τη μικρή Minty σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας, που περιορίζεται να περιγράψει μόνο τα παιδικά της χρόνια ως σκλάβα, είναι το επαναστατικό πνεύμα και η μεγάλη ανάγκη της για ελευθερία. Η φυγή της δεν συντελείται στη διάρκεια της ιστορίας, όμως η Minty, όταν μπορεί, παρακούοντας τους κυρίους της, απελευθερώνει τα μικρά ζώα που πιάνονται σε παγίδες και η ίδια μαθαίνει όλα τα μυστικά της φύσης από τον πατέρα της για να καταφέρει κάποτε να διαφύγει. Το βιβλίο προσφέρει μια υποδειγματικά διδακτική βιογραφία χωρίς όμως να απονείμει διδακτικό πνεύμα. Ο μαύρος ή λευκός αναγνώστης μαθαίνει για μια ξεχωριστή μικρή κοπέλα, που πολύ

πρώιμα έμαθε την αξία της ελευθερίας, ένιωσε το πάθος της φυγής, βίωσε ως ανάγκη επιβίωσης την αλληλοϋποστήριξη και η Ιστορία την ανήγαγε σε σύμβολο όλων αυτών.

Ένα άλλο σύμβολο της ιστορίας των Αφροαμερικανών τη Rosa, παρουσιάζει το ομώνυμο βιβλίο της Nikki Giouvanni. Η Rosa είναι μια απλή, καθημερινή μαύρη γυναίκα, ράφτρα, που κάθε βράδυ μετά την κοπιαστική δουλειά της γυρνά με το λεωφορείο στο σπίτι της. Βρισκόμαστε στην εποχή των μεγάλων φυλετικών διακρίσεων στις ΗΠΑ. Ένα βράδυ, καθώς ήταν κουρασμένη κάθεται στην ουδέτερη ζώνη του λεωφορείου που χώριζε τις ξεχωριστές θέσεις λευκών και μαύρων. Ο εισπράκτορας της ζητά να σηκωθεί και να σταθεί όρθια, καθώς όλες οι θέσεις είναι κατειλημμένες, στο τμήμα του λεωφορείου που προορίζεται για τους μαύρους. Η Rosa αρνείται να συμμορφωθεί και από αυτό το πραγματικό συμβάν ξεσπά ένα μαχητικό κίνημα μαύρων κατά του αμερικανικού ρατσισμού με την ανάδειξη του πάστορα Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ και του «ονείρου του». Η ιστορία περιγράφει τις κινητοποιήσεις των μαύρων, το μοίρασμα των προκηρύξεων για να ξεσηκωθούν όλοι, τη δυναμική συμμετοχή των ανώνυμων γυναικών στον αγώνα. Στο βιβλίο βαραίνει περισσότερο η προβολή του αγώνα των μαύρων, η μετασποικιακή διάσταση της λογοτεχνίας, όμως η προσωπικότητα της μαύρης γυναίκας που με αποφασιστικότητα υπερασπίστηκε της αξιοπρέπειάς της και το δικαίωμά της στο σεβασμό των άλλων όχι μόνον απετέλεσε το έναυσμα του αγώνα των μαύρων, αλλά διατρέχει ως η βασική ιδέα το σύνολο του βιβλίου.

Το πρώτο βιβλίο μολονότι γράφεται από άνδρα, τονίζει πρωταρχικά το θάρρος της μικρής ηρωίδας. Σε πρώτο πλάνο μπαίνει η έμφυτη γενναιότητα του κοριτσιού, η θηλυκή ταυτότητα, εξυπηρετώντας όμως και την ιδέα μιας λογοτεχνίας που απηχεί μεγαλειώδεις μορφές της μαύρης φυλής. Το δεύτερο, γραμμένο από γυναίκα, προβάλλει το ίδιο έντονα με τη γυναικεία ταυτότητα, τη μαύρη ταυτότητα. Σ' αυτό συναινεί και η εικονογράφηση του Bryan Collier. Η εικονογράφηση χρησιμοποιεί κοντινά πλάνα, ανάγοντας τα πρόσωπα των μορφών σε πορτρέτα, κυρίως όμως επιτρέποντας στο θεατή να παρατηρήσει τα μάτια της Rosa (εικόνα 1), το σφίξιμο και την ένταση των χεριών της (εικόνα 2), τις ανήσυχες ματιές των άλλων μαύρων. Ένα δίφυλλο, στο μέσο του βιβλίου, ζωγραφισμένο μπρος και πίσω που ξεδιπλώνεται μας ξετυλίγει τη μεγαλειώδη διαδήλωση των μαύρων προς το Ανώτατο Δικαστήριο στο οποίο τελικά δικαιώθηκε η Rosa. Η ιστορία λοιπόν ξεκινά ως η ιστορία της Rosa εξελίσσεται όμως στη συνέχεια σε ιστορία όλων των μαύρων. Και στην εικονογράφηση του Pinkey για τη Minty αλλά κυρίως του Collier για τη Rosa είναι χαρακτηριστική η σύνδεση των γυναικών με την παράδοση, τα ρούχα που φοράν είναι πολύχρωμα και χαρούμενα με τους φανταχτερούς κεφαλοδέσμους τους (εικόνα 3).

Η Virginia Hamilton είναι (ακόμη και τώρα μετά το σχετικά πρόσφατο θάνατό της) η σπουδαιότερη ίσως Αφροαμερικανίδα συγγραφέας για παιδιά, βραβευμένη με το σημαντικότερο βραβείο παιδικής λογοτεχνίας, μεταξύ πολλών άλλων, το βραβείο Άντερσεν. Έχοντας αξιοποιήσει στο έπακρο την προφορική παράδοση των μαύρων εμπνεύστηκε σε πολλά βιβλία της από τους μύθους τους. Μολονότι για την Hamilton δεν είναι πρώτης προτεραιότητας η παρουσίαση της μαύρης γυναίκας, αλλά της είναι πολύ πιο σημαντική η προβολή γενικά της μαύρης ταυτότητας, αναγνωρίζει το είδος της διασύνδεσης των γυναικών, της κληροδοτημένης παράδοσης των μύθων από τη μια γενιά στην άλλη. Το ενδιαφέρον είναι ότι η διασύνδεση αυτή μπορεί να συμβεί και μεταξύ μαύρης και λευκής γυναίκας. Η Hamilton αναγνωρίζει τη σημαντική συμβολή της Martha Young, μιας λευκής δημοσιογράφου, στη συγκέντρωση και καταγραφή γύρω στα 1800 των προφορικών αυτών ιστοριών. Χωρίς τη διαμεσολάβησή της –καθώς αυτή είναι η μοίρα ιστοριών μεταδιδόμενων προφορικά, να υπόκεινται στον κίνδυνο της απώλειάς τους– και οι μύθοι μπορεί να είχαν χαθεί και σίγουρα οι διαλεκτικές ιδιομορφίες της γλώσσας των μαύρων δεν θα είχαν αποτυπωθεί. Και βέβαια ούτε η Hamilton θα έβρισκε υλικό για να αντλήσει τις δικές της ιστορίες, μολονότι ο τρόπος που τις μεταγράφει γίνεται με ένα μοναδικό ξεχωριστό ύφος ώστε είναι σαν να τις δημιουργεί εξ αρχής.

Και με βάση τα παραπάνω, μπορώ να ισχυριστώ με βεβαιότητα ότι η ματιά της Hamilton στην παρουσίαση των δικών της μύθων είναι μετασποικιοκρατική και όχι φεμινιστική, ότι κυρίως ενδιαφέρεται, όπως μια πλειάδα συγγραφέων, να διαλύσει αυτή τη σιωπή που περιβάλλει το θέμα της μαύρης φυλής στη λογοτεχνική παραγωγή των λευκών συγγραφέων (Moore, 1997: 115). Όμως ταυτόχρονα, έχει απομακρυνθεί από μια παλαιότερη μετασποικιοκρατική οπτική που χειριζόταν τη λογοτεχνία ως ένα εργαλείο μαχητικών διεκδικήσεων και φυλετικών αντιπαραθέσεων. Δεν έχει το αίσθημα ή τουλάχιστον δεν προβάλλει το αίσθημα του αποκλεισμού της κουλτούρας της. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Γράφω μέσα από μια παράλληλη αμερικανική κουλτούρα, των Αφροαμερικανών, η οποία κατά το παρελθόν ήταν εξολοκλήρου έξω από το κυρίαρχο ρεύμα. Τώρα, είναι με πολύ δυναμικό τρόπο και μέσα και έξω σε κουλτούρες πολλών άλλων ομάδων. Αυτή η παράλληλη κουλτούρα περιγράφει με τον καλύτερο τρόπο τις πολυεθνικές, πολιτισμικά διαφορετικές κοινότητες της σημερινής Αμερικής. Προσπάθησα να προβάλλω την ιστορία και τις παραδόσεις μιας πολιτισμικής ομάδας, των Αφροαμερικανών», συνεχίζοντας όμως δίνει έμφαση στο ότι ο σκοπός της ως συγγραφέας είναι «να προκαλεί ευχαρίστηση, να γράφει καλά μέσα από τις αράδες της ιστορίας και να εισάγει τους αναγνώστες της στην απόλαυση της λογοτεχνικής γλώσσας» (Hamilton, 1992: 6). Αυτή η ολιστική αντίληψη για τη λογοτεχνική της δημιουργία, το αίσθημα ότι η μαύρη ταυτότητά της τής χαρίζει πλούτο και μοναδικότητα εμπειριών που θέλει να τα μοιραστεί με όλους τους άλλους, χωρίς διαχωρισμούς, εκφράζει ή και προσδιορίζει τη νέα αντίληψη των μαύρων γυναικών συγγραφέων.

Η γυναικεία ταυτότητα δεν υπεισέρχεται άμεσα και συνειδητά, διατρέχει όμως το έργο της. Και πρώτα απ' όλα το γεγονός ότι αντλεί τις ιστορίες της από την προφορική παράδοση, δηλαδή από μια μακρά σειρά γυναικών της φυλής της που διαιωνίζαν με τον λόγο τις εμπειρίες και τα βιώματά τους τα οποία βέβαια ήταν

αδιαχώριστα από αυτά του συνόλου των μαύρων σκλάβων, κουβαλά αναπόφευκτα τη γυναικεία οπτική της. Στο βιβλίο της *The People Could Fly*, έχουμε μια επική αναπαράσταση μιας παράδοσης βγαλμένης από τα σπλάχνα των βασανισμένων Αφρικανών που μεταφέρονταν στην Αμερική για να γίνουν σκλάβοι. Αυτό όμως που τους έδινε δύναμη και ελπίδα σε όλες τις κακοδαιμονίες τους είναι η πίστη τους ότι μπορούσαν να διαφύγουν μαθαίνοντας να πετάνε. Ένας γέρος μαύρος τους οδηγούσε, αν και πολλούς από αυτούς δεν προλάβαινε να τους μάθει να πετάνε. Αυτοί θα έπρεπε να βρουν την ευκαιρία να φύγουν μόνοι τους. Σ' αυτό το έπος της φυγής, υπάρχει κυρίαρχη, ισχυρή η ιδέα της ελευθερίας η οποία είδαμε ότι και στις προηγούμενες ιστορίες αποτελεί κομβικό σημείο της λογοτεχνικής πλοκής. Εδώ η ανάγκη για ελευθερία, για δραπετεύση δεν προσωποποιείται μόνον πίσω από τη γυναικεία ταυτότητα, αλλά διακατέχει άνδρες και γυναίκες, εκφράζοντας έτσι την ιδεολογία της Hamilton να μην εγκλωβίζεται σε ταυτότητες.

Όμως η εξαιρετική εικονογράφηση των Leo και Diana Dillon αποκαθιστά εμφανέστερα τη γυναικεία ταυτότητα που η Hamilton την αφήνει διακριτικά να διαφανεί. Ανάμεσα στους ανθρώπους που πετάνε χωρίς όρια –γι' αυτό το πλαίσιο της εικονογράφησης στις τρεις πλευρές της σελίδας χάνεται στην επάνω τέταρτη πλευρά, ακριβώς για να δημιουργεί την αίσθηση του ανοιχτού προς τα πάνω, προς τον ουρανό- τοποθετείται στην τελευταία σελίδα η ίδια η Hamilton να πετά (εικόνα 4). Ντυμένη παραδοσιακά, κυριαρχική και καταληκτική φιγούρα, εμφανίζεται να εμπνέει, προφανώς με τις ιστορίες της, τα μικρά παιδιά που ακούνε τους γονείς τους να τις αφηγούνται. Είναι χαμογελαστή, μια στιβαρή γυναικεία φιγούρα, που κοιτά αισιόδοξα το μέλλον των τωρινών μαύρων παιδιών. Δρώντας αλληγορικά μας θυμίζει κοινούς τόπους της μαύρης γυναικείας λογοτεχνίας, ότι ως μαύρη γυναίκα κουβαλά την παράδοσή της, έχει τη δύναμη των γυναικών και παίζει τον καθοδηγητικό ρόλο για την επιβίωση, ψυχική και πνευματική, των άλλων.

Το βιβλίο της Toni Morrison, *The Big Box*, έχει για ήρωες τρία παιδιά, ένα λευκό αγόρι, ένα μαύρο κορίτσι και ένα δεύτερο κορίτσι εμφανώς έγχρωμο. Ο σκοπός της ιστορίας δεν είναι να διαπραγματευθεί ταυτότητες, έμφυλες ή πολιτισμικές. Αντίθετα, θέλει να δείξει πόσο όμοια είναι η μοίρα των τριών παιδιών ως προς τη στέρηση της ελευθερίας τους. Και τα τρία παιδιά, το καθένα ξεχωριστά, ζει μόνο του σε ένα μεγάλο δωμάτιο-κουτί, γεμάτο παιχνίδια και καταναλωτικά αγαθά, αλλά χωρίς τη χαρά να δραπέτευει στη φύση, να κοινωνικοποιείται σε μια σχολική τάξη ή να περιπλανιέται ανέμελο στους δρόμους της πόλης. Μέσα σ' αυτή τη μοντέρνα ιστορία που η Μόρρισον αποφασίζει να γράψει για μικρά παιδιά επιλέγει ως κυρίαρχη θεματική της την ελευθερία. Μια θεματική που προέχει με κάθε τρόπο στα έργα των μαύρων γυναικών συγγραφέων.

Συνοψίζοντας, θα υποστήριζα ότι οι μαύρες γυναίκες συγγραφείς παρά τον διαφορετικό πλούτο θεμάτων και κατά συνέπεια εμπειριών που διαχειρίζεται η καθεμιά τους ανάγουν τη λογοτεχνία τους, ίσως με έναν ασυνείδητο και ενστικτώδη τρόπο, σε πεδίο τελικά και κοινών εμπειριών. Η σχέση με την παράδοση, η προσφορά στους άλλους, η ανάγκη για ελευθερία αποτελεί ίσως το καθοριστικό τρίπτυχο. Τόσο μάλιστα καθοριστικό που ακόμη και όταν γυναικείοι μαύροι λογοτεχνικοί χαρακτήρες πραγματώνονται από άντρες συγγραφείς ή και εικονογράφους να διέπονται από αυτές τις βασικές αρχές.

¹ Πολύ ενδιαφέρουσα η ανάλυση των όρων –αποικιοκρατία, μετααποικιοκρατία, νεοαποικιοκρατία, διασπορά, μετα-ανεξαρτητοποίηση- με όλες τις αποχρώσεις και κατηγοριοποιήσεις τους στην «Εισαγωγή» του Roderick McGillis (2000). Στο McGillis, R (επιμ.), *Voices of the Other, Children's Literature and the Postcolonial Context*, New York and London, Routledge.

² Ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για το είδος του μυθιστορήματος που αναφέρεται στη μαύρη φυλή καθώς και τι και πώς το διαβάζουν οι αναγνώστες στο άρθρο της Ingrid Johnston (2006), "African Novels in Canadian Schools", *Bookbird*, 44, 1, pp. 20-27. Επισημαίνει ότι τα μυθιστορήματα που διαβάζονται στο πλαίσιο του σχολικού προγράμματος στον Καναδά εξακολουθούν να έχουν μια Ευρωκεντρική ματιά, ενώ παραμένει κυρίαρχη η αφηγηματική οπτική του λευκού, τουλάχιστον στον τρόπο που οι μαθητές-αναγνώστες διαβάζουν.

³ Στο πλαίσιο ενός ολιγοσέλιδου άρθρου, δεν είναι δυνατόν ούτε καν ενδεικτικά να παρατεθεί η πλουσιότατη βιβλιογραφία της φεμινιστικής κριτικής της λογοτεχνίας. Για μια πρώτη ματιά, για τη φεμινιστική κριτική της παιδικής λογοτεχνίας, στο Κανατσούλη, Μ. (1997). Πρόσωπα γυναικών σε παιδικά λογοτεχνήματα, Αθήνα, Πατάκης και Κανατσούλη, Μ. (2008). Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα. Νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική λογοτεχνία, Αθήνα, Τυπωθήτω/Γ. Δαρδανός,

⁴ Να λάβουμε πάντως υπόψη ότι το άρθρο της γράφεται προ μιας εικοσαετίας.

⁵ Η υπογράμμιση δική μου.

⁶ Η Hamilton κάνει ειδική μνεία στην Young σε συνέντευξη που έδωσε στους Anthony Manna και Carolyn Brodie (1997). "Reflections on the Illustrator's Role. An Interview with Virginia Hamilton", στο Manna, A. & Brodie, C. (επιμ.), *The Role of Illustration in Multicultural Literature for Youth*, Fort Atkinson, Wisconsin, Highsmith Press, σ.5.

⁷ Η υπογράμμιση δική μου.

Βιβλιογραφία

Amadu Maddy, Y. & MacCann, D. (2002). "Anti-African Themes in 'Liberal' Young Adult Novels", *Children's Literature Association-Quarterly*, vol. 27, 2: 92-99.

Hamilton, V. (1992). "A Toiler, a Teller", στο Manna, A. & Brodie, C. (επιμ.), *Many Faces, Many Voices*.

Multicultural Literature Experience for Youth, Fort Atkinson, Wisconsin, Highsmith Press, pp. 1-8.

Johnston, I. (2006), "African Novels in Canadian Schools", *Bookbird*, vol. 44, 1, pp. 20-27.

Κανατσούλη, Μ. (1997). Πρόσωπα γυναικών σε παιδικά λογοτεχνήματα, Αθήνα, Πατάκης.

Κανατσούλη, Μ. (2008). Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα. Νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική

λογοτεχνία, Αθήνα, Τυπωθήτω/- Γ. Δαρδανός.

Manna, A. & Brodie, C. (1997). "Reflections on the Illustrator's Role. An Interview with Virginia Hamilton", στο Manna, A. & Brodie, C. (επιμ.), *The Role of Illustration in Multicultural Literature for Youth*, Fort Atkinson, Wisconsin, Highsmith Press, pp. 1-10.

McGillis, R. (2000). "Introduction", στο McGillis, R. (επιμ.), *Voices of the Other, Children's Literature and the Postcolonial Context*, New York and London, Routledge, pp. XI-XXXII.

Moore, O. (1997). "Updating the Race. Transformations in Racial Presentation Since 1975", στο Manna, A. & Brodie, C. (επιμ.), *The Role of Illustration in Multicultural Literature for Youth*, Fort Atkinson, Wisconsin, Highsmith Press, pp. 113-129.

Smith, B. (1985). "Toward a Black Feminist Criticism", στο Showalter, E. (επιμ.), *Essays on Women, Literature, Theory*, New York, Pantheon Books, pp. 168-185.

Yenika-Agbaw, V. (2002). "Individual vs. Communal Healing: Three African Females' Attempts at Constructing Unique Identities", *Children's Literature Association-Quarterly*, vol. 27, 3: 121-128.

Yenika-Agbaw, V. (2005). "Revising Traditional Practices in Two African Picturebook Folktales", *Bookbird*, vol. 43, 3, pp. 18-24.

Xie, S. (2000). "Rethinking the Identity of Cultural Otherness: The Discourse of Difference as an Unfinished Project", στο McGillis, R. (επιμ.), *Voices of the Other, Children's Literature and the Postcolonial Context*, New York and London, Routledge, pp. 1-16.

Λογοτεχνικά βιβλία που σχολιάστηκαν

Αγγέλου, Μ. (1991, 1η αγγλική έκδοση 1969). *Ξέρω γιατί κελαηδάει το πουλί στο κλουβί* (μτφρ. Ι. Καρατζαφέρη), Αθήνα, Πατάκης.

Giovanni, N. & B. Collier (εικον.) (2005). *Rosa*, Henry Holt and Company, New York.

Hamilton, V. & L. and D. Dillon (εικον.) (2004). *The People Could Fly*, Alfred A. Knopf, New York.

Μόρισον, Τ. (1997). *Sula* (μτφρ. Κ. Σχινά), Αθήνα, Νεφέλη.

Morrison, T. – Morrison S. & G. Potter (εικον.) (1999). *The Big Box, Jump at the Sun*-Hyperion Books for Children, New York.

Schroeder, A. & J. Pinkey (εικον.) (1996). *Minty. A Story of Young Harriet Tubman*, Puffin Books, New York.

εικόνα 1

εικόνα 2

εικόνα 3

Οι εικόνες 1-3 από το Giovanni, N. & B. Collier (εικον.) (2005). Rosa, Henry Holt and Company, New York.

εικόνα 4

Από το Hamilton, V. & L. and D. Dillon (εικον.) (2004). The People Could Fly, Alfred A. Knopf, New York.

τεύχος 9